

CUMHURİYETİN 50. YILINA

ARMAĞAN

AYRI BASIM

HAKKI DURSUN YILDIZ

TALAS SAVAŞI HAKKINDA BAZI DÜŞÜNCELER

3ağ No: ab81

er No: ab81

İstanbul - 1973

ÇEKÜL KÜTÜPHANESİ

DEMİRBAŞ NO. *ab81*

SINIFLAMA NO.

ab81

BAĞIŞCI

GELİŞ TARİHİ

TALAS SAVAŞI HAKKINDA BAZI DÜŞÜNCELER

HAKKI DURSUN YILDIZ

Batı Türkistan, sahip olduğu siyasî, askerî ve iktisadî önemi sebebiyle VIII. asrın ilk yarısında Türkler, Araplar ve Çinliler arasında çeşitli mücadelelere sahne olmuştur.

Batı Türkistan ve Maveraünnehr'de Türk nüfûzu

VI. asırdan itibaren Batı Türkistan'ın aslî unsuru Türkler'den meydana gelmekte idi. Göktürk devletinin batı sınırı, Eftalitlerin mağlûp ve istilâ edilmesini (563-567) müteakip Ceyhun nehrine kadar uzanıyordu¹. Fakat bu durum uzun müddet devam edememiştir. 630 yılında Göktürk devleti, daha ziyade Çin'in tahrik ve teşvikleri üzerine çıkan isyanlar sebebiyle yıkıldı. 659 yılından itibaren de Batı Türkistan'da siyasî bakımdan Çin hâkimiyeti teessüs etmiş oldu². Bununla beraber İli boylarındaki Türgiş kabileleri, Çin'in hâkimiyetini kabul etmiyerek Sarı Türgiş devletini kurdular. Bununla birlikte Sarı Türgiş devleti, Tokmak şehri başkent olmak üzere kısa zamanda oldukça kuvvet kazanmasına rağmen Çin tehlikesini uzaklaştıracak ve Batı Türkistan'da siyasî birlik kurabilecek güçte değildi³. Aynı yıllarda Maveraünnehr'de de siyasî birlik mevcut olmayıp küçük devletler hüküm sürmekte idiler. Buhara, Semerkand ve Taşkent gibi şehirlere sahip olan bu küçük hükümdarların dayandığı aslî unsurun yine Türkler olduğu anlaşılmaktadır.

Batı Türkistan'daki bu siyasî istikrarsızlık II. Göktürk devletinin kuruluşuna kadar devam etmiştir. 682 yılında İltəriş Kutluğ Kağan idaresinde

1 — E. Chavannes, *Documents sur les Tou-kiue (Turcs) Occidentaux*, Saint-Petersburg 1903, s. 226; Prof. Dr. L. Rasyonî, *Tarihde Türklük*, Ankara 1971, s. 96.

2 — E. Chavannes, *aynı eser*, 257.

3 — Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1971, I, 61.

istiklallerini kazanan Göktürkler, Kapağan Kağan zamanında (691-717) Çin'e karşı yapılan seferler yanında batıya doğru da genişleme siyasetini takibe başlamışlardır. 712 senesinde Kapağan Kağan'ın batı seferi esnasında Sarı Türgiş devletinin hükümdarı Souo-ko (Türkçe Sakal)⁴ mağlûp ve mak-tul düşerek Türgişler ve Karluklar Göktürk devletinin yüksek hakimiyetini tanımak zorunda kaldılar. Böylece Göktürk devletinin batı hududu Seyhun nehrine kadar uzanmış oluyordu. Sarı Türgiş devletinin yıkılması üzerine bu devletin sınırları dahilinde yaşayan Türk boyları batıya doğru çekilmeğe ve onların yerini Karluklar doldurmağa ve o tarihten itibaren Balkaş gölü çevresinde yavaş yavaş siyâsî bir güç olmağa başladılar⁵.

Kapağan Kağan'ın batı seferi sırasındaki sert tutumu, Talas şehri civarında oturmakta olan beş Türgiş boyunu harekete geçirdi ve 717 yılında başlarında Sulu Kağan olmak üzere Göktürkler'den ayrıldılar⁶. Sulu Kağan (717-738), kendisini tehdid eden doğuda Çin ve batıda ise Maverâünnehr'i fethetmiş bulunan Arablar ile uğraşmak zorunda kalmıştı. Çin imparatoru, Tibet'le müttefik bir cephe meydana getiren Sulu Kağan'a kuvvet yoluyla bir şey yapamayacağını anlayınca onunla iyi geçinme yollarını aradı ve hatta 722 yılında ona Çinli bir prenses gönderdi. Fakat Sulu Kağan, Çin'in dostluk politikasının samimi olduğuna inanmamıştır⁷.

Sulu Kağan, hükümdarlığı devresinde, Maverâünnehr'e yerleşmiş olan Arablar ile savaşmıştır. Türgiş kuvvetleri, Emevî devletinin Horasan valisi Kuteybe b. Müslim'in valilikten ayrılmasından sonra Maverâünnehr'de sarsılan Arab nüfûzuna karşı isyan eden küçük devletleri desteklemek suretiyle, Arablar ile mücadeleye giriştiler. Maverâünnehr'deki hükümdarlarla anlaşan Türgiş Kağanı 102 (720-721) yılında Kursul (Kür-sul?) kumandasında Semerkand üzerine askerî birlikler gönderdi. İlk anlarda bazı başarısızlıklara uğrayan Türgiş kuvvetleri, savaşın sonunda Arablar'ı mağlûp ettiler, fakat Semerkand'daki Arab garnizonunu muhasara edemediler⁸. Sulu Kağan'ın Arablar'a karşı ikinci harekâtı, Horasan valisi Müslim b. Sa'id'in Taşkent'i muhasarası üzerine olmuştur. Çok şiddetli geçtiği anlaşılan ve kaynaklarda

4 — E. Chavannes, *aymı eser*, 43 vd., 79 v.d.; R. Grousset, *L'Empire des Steppes*, Paris 1969, s. 157.

5 — E. Chavannes, *aymı eser*, 285; R. Grousset, *aymı eser*, 164.

6 — E. Chavannes, *aymı eser*, 284; Bahaeddin Ögel, *aymı eser*, 64 vd.d.

7 — E. Chavannes, *aymı eser*, 285.

8 — Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tarih el-Rusul ve'l-Mulûk*, nşr. M.J. de Goeje, Leiden 1879-1898, II, 1421 vd.d.; M.A.R. Gibb, *Orta Asya'da Arab Futuhatı*, Türkçe trc. M. Hakkı, s. 51 vd.

«Yevm el-Atş» diye isimlendirilen muharebede Müslim'in kuvvetleri ağır bir yenilgiye uğramıştır⁹. 105 (723-724) yılında cereyan eden bu savaş, Arablar'ın Batı Türkistan'a karşı askerî seferlerinin duraklamasının ve Türkler'in mukabil hücumu geçmelerinin başlamasına sebep olmuştur.

Türgişler'in 108 ve 109 (726-728) yıllarında Arablar'a karşı kazan-dıkları zaferler, Buhara ve Semerkand'da Arab hâkimiyetinden kurtulmak için isyanların çıkmasına sebep oldu. Sulu Kağan'ın Maverâünnehr'deki başarılı harekâtına 116 (734) yılında da tesadüf etmekteyiz¹⁰. Türğiş kağanının batıdaki mücadeleleri, pusuda bekliyen ve yavaş yavaş Batı Türkistan'a sızmağa çalışan Çin'e iyi bir fırsat vermişti. 736 yılı başlarında Çin kumandanı Kai Kiayun, Sulu Kağan'ı mağlûp etti¹¹. Bir sene geçmeden bu sefer de Horasan valisi Esed b. Abdullah el-Kasrî'ye 19 Aralık 736 tarihinde yenilmesi, Sulu Kağan'ın Batı Türkistan'daki nüfûzunu oldukça sarstı¹².

738 yılında, muhtemelen Çin'in tahrik ve teşviki ile Baga Tarkan isyan ederek Sulu Kağan'ı öldürdü. Bu siyasî cinayet Türğişler'in, iç karışıklıklar sebebiyle zayıflamasına sebep oldu. Nitekim Sulu Kağan'ın oğlu, babasının öcünü almak için Baga Tarkan'a karşı isyan etti ise de, Çin'in de Baga Tarkan'ı desteklemesi üzerine bir başarı kazanamadı. Ancak Çin'in yardımı ile iktidara geçmiş olduğu anlaşılan Baga Tarkan uzun müddet Çin baskısına dayanamadı. 742 yılında Çin ile olan ittifakını bozarak ülkesindeki Çin umumî valisi Ling-ça kumandasındaki bir orduyu Türğişler üzerine gönderdi. Baga Tarkan esir ve idam edildi. Bu tarihten itibaren artık Batı Türkistan'da Türğiş nüfûzundan pek bahsedilemez¹³.

Kara Türğiş devleti kurulup genişlemeğe başladığı sıralarda Taşkent civarında da Göktürk hanedanından gelen ve Kağan ünvanını taşıyan Türk şehzâdelerinin kurdukları müstakil bir devlet hüküm sürmekte idi. Taşkent hâkimleri, Türğişler ile pek iyi geçinemiyorlar ve zaman zaman onları güneyden tehdit ediyorlardı. Hatta 740 yılından itibaren bu iki Türk devleti arasında çarpışmalar da eksik olmuyordu. Taşkent hükümdarları kuzeyde

9 — Belâzürî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya, *Futûh el-Buldân*, nşr. M.J. de Goeje, Leiden 1866, s. 428; Taberî, *aynı eser*, II, 1462 vd.d.; Gibb, *aynı eser*, 54 vd.; W. Barthold, *Turkestan Down to the Mongol Invasion*, London 1926, s. 192.

10 — Taberî, *aynı eser*, 1512, 1532 vd.d.; Gibb, *aynı eser*, 57 vd.d.

11 — R. Grousset, *aynı eser*, 164.

12 — Gibb, *aynı eser*, 68 vd.; J. Welhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, türkçe trc. Fikret İşıltan, Ankara 1963, s. 221 vd.d.

13 — E. Chavannes, *aynı eser*, 45, 143, 286 not 1; R. Grousset, *aynı eser*, 164.

Balkaş gölü çevresinde kalabalık bir halde bulunan Karluklar ile Türgişler aleyhine ittifak yapmışlardı. Karluklar, Taşkent kağanının yanında «yabguluk» makamını işgal ediyorlar ve böylece devletin idaresine fiilen katılmış bulunuyorlardı¹⁴.

Görüldüğü gibi, VIII. asrın başlangıcında Batı Türkistan'daki Türk hâkimiyeti, adı geçen asrın ortalarına doğru zayıflamağa başlamıştır.

Batı Türkistan ve Maverâünnehr'de Çin Nüfûzu

Batı Türkistan'da hâkimiyet kurmak için mücadele eden ikinci devlet ise Hunlar'dan itibaren Türkler'le savaş halinde bulunan Çin idi. Orta Asya'da kurulmuş olan Türk devletlerinin herhangi bir sebeple zayıflaması, Çin'in mukabil taarruza geçmesi için yeter bir sebep oluyordu. II. Göktürk kağanlığının kurulması ve Kapağan Kağan'ın Çin seferleri, Batı Türkistan'daki Çin nüfûzunun gerilemesini sağlamıştır. Ancak bu durum uzun sürmemiştir. Maverâünnehr'in Arablar tarafından fethi ve hatta Taşkent ile Kaşgar'a akınlar yapılması Batı Türkistan'ın siyasi manzarasında önemli değişikliklerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Türgişler'in Arablar'a karşı giriştikleri askerî harekât bir netice vermeyince, Maverâünnehr'deki küçük devletler Çin'den yardım istemek zorunda kaldılar.

Maverâünnehr ve Batı Türkistan'da Türk-Arab mücadelelerinin devam ettiği sıralarda Çin'de T'ang sülâlesine (618-906) mensup ve hanedanının en kudretli şahsiyetlerinden birisi olan İmparator Hiuan-tsang (713-755) hüküm sürmekte idi. Çin'den yardım talebinde bulunan ilk hükümdar, 712 yılında Fergana'nın Müslümanlar tarafından zaptı üzerine Kuça'ya sığınan ve Çin'in tabiiyetini kabul etmek şartıyla eski makamına iadesini isteyen Fergana İhşidi olmuştur¹⁵. Bunu 726 yılında Buhara hükümdarı Tuşsada'nın, kardeşi Arslan'ı Çin sarayına göndererek yardım istemesi takip etti. Emevî devletinin hâkimiyetini kabul etmesine rağmen, tahtını muhafaza edebilen Semerkand hükümdarı Gurek'in 719 ve 731 yıllarında, Toharistan yabgusunun da 719 ve 727 senelerinde Çin'in yardımını sağlamak gayesiyle teşebbüse geçtikleri görülmektedir¹⁶.

Maverâünnehr hükümdarlarının yardım taleplerine ve İmparator Hiuan-tsang'ın bu havalıyı ele geçirme emelinde olmasına rağmen Çin'in fiilî bir

14 — Bahaeddin Ögel, *aynı eser*, 67.

15 — E. Chavannes, *aynı eser*, 148 not 3; R. Grousset, *aynı eser*, 166 vd.

16 — E. Chavannes, *aynı eser*, 138, 294 vd.; R. Grousset, *aynı eser*, 167.

harekete geçmemesi dikkati çekmektedir. Bir taraftan Tibet tehlikesi diğer taraftan Emevi devleti ile açıkca mücadeleye girişmekten çekinmiş olması, Çin imparatorunu Maverünnehr ve Batı Türkistan'a müdahaleden alıkoymuş olmalıdır.

738 yılında Suiu Kağan'ın öldürülmesi ve arkasından Türkiş devletinin iç karışıklıklar sebebiyle zayıflaması Çin'e, Batı Türkistan'da tekrar hâkimiyet kurma imkânını vermiştir. 744 yılında, İli vadisi ve Isık göl çevresinde Çin nüfuzunun yavaş yavaş kuvvetlenmeğe başladığı görülmektedir. Bilhassa 747 de Tibet tehlikesini bertaraf eden Çin'in Kuça valisi Kao Sien-tche'nin büyük bir ordu ile batıya doğru harekete geçmesi Batı Türkistan'ın siyasî mukadderatında önemli gelişmelere sebep olmuştur¹⁷.

Batı Türkistan ve Maverünnehr'de Arab Nüfuzu

Arablar'ın, Batı Türkistan ve Maverünnehr'de siyasî ve askerî güç olarak ortaya çıkmaları Türkler ve Çinliler'den çok sonra olmuştur. Sasanî İmparatorluğu'nun yıkılması ve İran'ın fethini (642) müteakip Müslüman orduları Ceyhun'a dayanmıştı. Fakat Halife Ömer'den sonra İslâm devleti dahilinde çıkan karışıklıklar sebebiyle bu fetih hareketi kısa bir zaman için duraklamıştır. Ceyhun nehrini geçerek Maverünnehr'e karşı ilk askerî seferi yapan, Emevîler'in Horasan valisi Ubeydullah b. Ziyâd olmuştur. 54 (674) yılında Buharayı muhasara eden Ubeydullah, şehir, hâkimi Kabac Hatun'a gelen yardımcı Türk kuvvetlerini mağlûp ettikten sonra, Hatun'un ağır bir vergi vermesi şartıyla sulh yaparak geri çekildi¹⁸. Ubeydullah'dan sonra Horasan valiliğine tayin edilmiş olan Sa'id b. Osman 56 (675-676) ve Selm b. Ziyâd 61 (680-681) yıllarında Buhara ve Semerkand üzerine yürümüşler; bu iki şehir hükümdarına yardıma gelen başta Türkler olmak üzere diğer kuvvetleri de mağlûp ederek Merv'e dönmüşlerdir¹⁹. Ancak adı geçen bu üç valinin girişmiş oldukları askerî harekâtın, bir fetih siyaseti çerçevesinde değil bir akın mahiyetinde olduğu anlaşılmaktadır.

Maverünnehr ve Batı Türkistan'ın bir kısmında Arab hâkimiyetinin kurulması Kuteybe b. Müslim'in Horasan valiliği devresine (705-715) tesadüf etmektedir. İlk yıllarını Belh, Beykend ve diğer küçük Maverünnehr'

17 — E. Chavannes, *aynı eser*, 296; R. Grousset, *aynı eser*, 164.

18 — Belâzuri, *aynı eser*, 410; Taberî, *aynı eser*, II, 169 vd.; Narşahî, *Tarih-i Buhara*, nşr. Charles Schefer, Paris 1892, s. 37.

19 — Belâzuri, *aynı eser*, 411; Taberî, *aynı eser*, II, 179, 392 vd.d.; Narşahî, *aynı eser*, 38 vd.d.; Gibb, *aynı eser*, 18 vd.

in diğer küçük şehirlerini zaptetmekle geçiren Kuteybe, 709 da Buhara'yı muhasara etti. Yardıma gelen kuvvetleri mağlûp ederek şehri teslim olmağa zorladı. Buhara'ya bir askerî garnizon yerleştirerek Maverâünnehr'de bir hareket üssü elde etmeğe muvaffak oldu²⁰. Kuteybe'nin bu başarılarını gören Semerkand hükümdarı Tarhun (Tarhan), ona karşı koyamayacağını anlıyarak haraç vermek şartıyla sulh teklifinde bulundu ve teklif Kuteybe tarafından da kabul edildi²¹. Semerkand hükümdarı ile sulh yapmasına rağmen Kuteybe, Semerkand'ı zaptetmek emelinde idi ve bu arzusunu gerçekleştirmek için bir kaç defa teşebbüse geçti. Ancak, 712 yılında bu emelini gerçekleştirme imkânını bulabildi. Büyük bir ordu ile Semerkand'ı kuşatan Kuteybe b. Müslim, Taşkent ve Fergana hükümdarları ile Türk kuvvetlerinden meydana gelen yardımcı birlikleri mağlûp ederek şehri teslim mecbur etti^a.

Kuteybe'nin askerî faaliyetleri Semerkand'ın fethi ile durmadı. 713 yılında bir kısım kuvvetlerini Taşkent üzerine gönderirken, kendisi de Hocend ve Fergana'ya karşı sefere çıktı. Ertesi yıl, aynı bölgelere tekrar askerî birlikler sevk edilerek Batı Türkistan'ın bazı kısımları fethedilmiş oldu²². Niha yet valiliğinin son yılında, Fergana ile Kaşgar arasındaki ticaret yolunu ele geçirmek gayesiyle Kaşgar üzerine kuvvetler sevk etmiştir²³.

İslâm kaynakları, Kuteybe b. Müslim'in Maneraünnehr'i fethi esnasında, bu bölge hükümdarlarına gelen yardımcı kuvvetler arasında Türkler'den de bahsetmektedirler. Kuteybe'nin fetihleri sırasında en kudretli devrini yaşayan II. Göktürk kağanlığının, Arablar'a karşı harekete geçtiğini tesbit etmek mümkün olmamaktadır. Göktürk kağanlığının batı hududunun Seyhun olduğunu ve bu bölgede henüz ikinci müstakil bir Türk devletinin mevcut olmadığını göz önüne alacak olursak, gelen yardımcı Türk kuvvetlerinin ya Göktürkler'in hudud garnizonları veya Seyhun'un doğusunda bulunan Türk boylarından olduğunu söylemekle, hataya düşmemiş oluruz.

Kuteybe b. Müslim'in Horasan valiliğinden azlinden sonra, Batı Türkistan'daki Arab nüfûzunun zayıfladığı, hatta 717 yılında Kara Türkğiş devletinin kurulmasıyla vaziyetin Türkler lehine gelişmeğe başladığını ve karşılıklı mücadelelerin Talas savaşına kadar devam ettiği yukarıda açıklanmıştı.

20 — Taberî, *aynı eser*, II, 1201 vd.d.; Narşahî, *aynı eser*, 57.

21 — Taberî, *aynı eser*, II, 1290.

21^a— Ya'kûbî, *Tarih*, nşr. M. Th. Houtsma, Leiden 1883, II, 344; Taberî, *aynı eser*, II, 1241 vd.d.; Belâzurî, *aynı eser*, 421.

22 — Belâzurî, *aynı eser*, 422; Taberî, *aynı eser*, II, 1256.

23 — Taberî, *aynı eser*, II, 1275.

Kısaca vermeğe çalıştığımız izahattan da anlaşılacağı gibi, Talas savaşına takaddüm eden yıllarda, Batı Türkistan Türkler, Arablar ve Çinliler'in nüfûz mücadelelerine sahne olmuş ve bu üç kuvvetten hiç birisi bölgede tam bir hakimiyet kuramamıştır. Bölgenin batısı Arablar'ın, kuzey doğusu Türkler'in güneş doğusu ise Çinliler'in siyasî hâkimiyeti altında idi.

Savaşın Cereyanı

Talas savaşı ile ilgili kaynakları iki gurupta mütalaa edebiliriz :

a) İslâm Kaynakları : Talas savaşı hakkında bilgi veren ilk islam tarihçisi İbn Tayfur (ölm. 893)'dur. İbn Tayfur, çok kısa olarak Ebu Müslim'in Ziyâd b. Sâlih'i Çin'e karşı sefere gönderdiğini kaydetmekle yetinmiştir²⁴. Bu hususta ikinci kaynağımız olan el-Makdisî'nin el-Bed've't-Tarih adlı eserinde şu bilgi verilmektedir²⁵ : «Ebu Müslim, Ziyâd b. Sâlih'i Maveraünnehr'deki bazı yerleri fethetmek için gönderdi. Ziyad bazı fetihlerde bulundu ve hatta Taraz ve Atlah'a ulaştı. Çinliler de harekete geçtiler ve sayıları yüz binden fazla olduğu halde geldiler. Sa'id b. Humeyd, Taraz şehrini tahkim etti ve kendisi de şehre kapandı. Bu sırada Semerkand'daki karargahında bulunan Ebu Müslim civar valilerden Sa'id için yardımcı kuvvetler ve gönüllüler teminini istedi. Sa'id Çinliler'in üzerine bir kaç taarruzda bulundu ve onlardan 45 bin kişiyi katl, 20 binini esir etti. Diğerleri kaçtılar. Müslümanlar onların karargahını ele geçirdiler. Sa'id daha sonra Buhara'ya döndü».

Talas savaşından bahseden üçüncü tarihçi İbn el-Esîr'dir. Hiç şüphesiz İbn el-Esîr bu bilgiyi daha önce yaşamış olan müelliflerden almış olmalıdır, fakat kimden aldığını tesbit edemiyoruz. İbn el-Esîr şu bilgiyi vermektedir²⁶ : «Fergana İhşidi ile Şâş (Taşkent) meliki arasında ihtilaf olunca İhşid Çin imparatorundan yardım istedi. İmparator 100 bin muharip gönderdi. Bunlar Şâş melikini muhasara ettiler. Şâş meliki Çin imparatorunun hâkimiyetini kabul etti. İmparator ona ve adamlarına kötü muamele etmedi. Bu haber Ebu Müslim'e gelince Ziyâd b. Sâlih'i onlarla harp etmek için gönderdi. Müslümanlar zafer kazandı. Çinliler'den 50 bin kişi öldürüldü ve 20 bin kişi esir alındı. Kurtulanlar Çin'e kaçtılar. Bu savaş Zilhicce 133 tarihinde oldu».

24 — İbn Tayfur, Ebûl-Fazl Ahmed, *Kitâb Bağdad*, Kahire 1949, s. 12.

25 — Makdisî, Mutahhar b. Tahîr, *Kitâb el-Bed' ve't-Tarih*, nşr. Cl. Huart, Paris 1899-1919, VI, 74.

Görüldüğü gibi İslâm kaynakları savaşın sebep ve cereyanı hakkında az ve birbirini tutmayan bilgi vermektedirler. Üstelik bu devir vukuatına eserinde geniş yer veren Taberî ile devrin muasırları olan Ya'kûbî ve Belâzurî'de Talas savaşı hakkında tek cümleye bile rastlanmamaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, bu sırada İslâm imparatorluğunda hanedan değişmesi ve bunun sebep olduğu karışıklıklar sebebiyle ülkenin en doğu ucunda cereyan eden bir savaş fazla önem kazanamamış ve kaynaklarda yer almamıştır.

b) Çin kaynakları : Savaşın sebepleri ve cereyanı hakkında İslâm kaynaklarına nisbeten daha geniş ve doğru bilgi veren Çin kaynaklarına gelince, bunlar T'ang Şu, Kieou T'ang Şu adlı T'ang hanedanının tarihleri ile umumi bir tarih olan Tse tche t'ong kien adlı eserlerdir. E. Chavannes ve Liu En-Lin tarafından Fransızca ve Türkçeye çevrilen²⁷ Çin kaynaklarında özet olarak şu bilgi verilmektedir : «751 yılında Taşkent seferine çıkan Kao Sien-tche, çok geçmeden Taşkent hükümdarını esir alarak Çin imparatoruna göndermiş ve öldürülmüştür. Bunun üzerine Taşkent hükümdarının oğlu, Çin'den intikam almak için komşu devletlerden yardım istemiştir. Çinliler'in haksız olduğuna kanaat getiren komşu devletler, yardım hususunda birleşmişlerdir. Ayrıca Kuça, Karaşar, Hotan ve Kaşgar şehirlerine karşı yapmayı tasarladıkları sefer için Arablar'la da anlaşmışlardır. Bundan haberdar olan Kao Sien-tche büyük bir ordu ile Arablar'ı karşılamak üzere harekete geçmiştir. İki ordu Talas civarında karşılaştı. Beş gün devam eden çetin bir savaştan sonra, Karluk kuvvetlerinin ihaneti yüzünden Çin ordusu iki cephede çarpışmak mecburiyetinde kalmış ve askerlerinin çoğunu harp meydanında kaybederek ağır bir mağlubiyete uğramıştır».

Çin kaynaklarında savaşın sebebi olarak gösterilen Taşkent hükümdarının Çin ile yaptığı anlaşma şartlarına uymaması keyfiyeti, kanaatimizce bir bahane intibahı uyandırmaktadır. Taşkent seferini Çin'in batıya doğru genişleme siyasetinin bir devamı şeklinde değerlendirmek icap eder. İbn el-Esîr'in, savaşın sebebi olarak gösterdiği Fergana meliki ile Şâş melikinin ihtilafa düşmesi üzerine Şâş melikinin Çin'den yardım istemesi de pek muhtemel görünmemektedir.

Çin'in ilk hedef olarak Taşkent'i seçmesinin sebebi, bu sırada Batı Türkistan'ın siyasî durumu göz önüne alınca kendiliğinden ortaya çıkmakta-

26 — İbn el-Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Tarih*, nşr. C.J Tornberg, Beyrut 1965, V, 449.

27 — E. Chavannes, *aynı eser*, 142, not 2; Liu En-Lin, *Talas Seferi Hakkında Yapılan Bir İnceleme*, VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 1972, I, 414-420.

dır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Göktürk ve Türgiş kağanlıklarının yıkılmasından sonra siyasî bakımdan Çin için yegâne tehlike, Göktürk şehzâdelerinin hâkim olduğu Taşkent'ten gelebilirdi. Askerî gücünün zayıf olmasına mukabil Taşkent hükümdarlığı, idarede Göktürk kağanlık ailesine mensup şahısların bulunması sebebiyle Çin'e karşı bir Türk birliği meydana getirebilirdi. Çin kumandanının Taşkent üzerine yürümesi, kanaatimizce bu ihtimali bertaraf etmek istemesinden ileri gelmektedir.

Taşkent hükümdarı Bagatur tudun'un öldürülmesi üzerine oğlu Isık göl civarında kalabalık bir halde yaşayan ve aynı zamanda bölgenin kuvvetli unsurunu teşkil eden Karluklar'ın yardımına müracaat etti²⁸. Ayrıca Karluklar ile Taşkent hâkimi arasındaki iyi münasebetlerin böyle bir müracaatta müsbet rol oynamış olması icap eder.

Bagatur tudun'un öldürülmesi ve Kao Sien-tche'nin Taşkent ahalisine karşı sert tutumu, aynı zamanda Bagatur tudun'un oğlunun yardım istemesi başta Karluklar olmak üzere bölgedeki diğer Türk boylarını Çin'e karşı harekete geçmeğe tahrik ve teşvik etmiştir. Ancak siyasî bir birlikten yoksun olan Türkler, Çin kuvvetleriyle tek başlarına mücadele edemeyeceklerini bildikleri için, Abbasî devletinin, Çin üzerine bir sefer tertip etmek temayülünde olduğu anlaşılan Horasan valisi Ebu Müslim'i, kendi kumandası altında Kuça, Karaşar, Hotan ve Kaşgar'ın işgaline ikna ettiler. Bunu haber alan Çin kumandanı Kao Sien tche, büyük bir ordu²⁹ ile hareket ederek Talas (Arablarca Taraz, Çinlilerce Ta-lo-se, bugünkü Evliya-ata yakınında) şehrine geldi ve Arablar ile karşılaştı³⁰.

Üzerinde durulması icap eden hususlardan birisi de Arab ve Çin kuvvetleri karşı karşıya geldikleri zaman, Karluklar ve diğer Türk boylarının nasıl bir hareket hattı takip ettikleridir. İslâm kaynaklarında savaş esnasında Türkler'den hiç bahis yoktur. Çin kaynaklarına gelince, bunlar savaş sırasında Karluklar'ın Çin kuvvetlerine ihanet ederek onları arkadan vurduklarını belirtmek suretiyle zımnen savaş başladığı zaman Karluklar'ın Çin ordusu saflarında yer aldıklarını belirtmektedirler. Halbuki, Bagatur tudun'un öldürülmesi üzerine Çin'e karşı müşterek cephe kurma faaliyetlerine girişenin ve hatta Ebu Müslim'i tahrik edenin Karluklar olduğu yine aynı kaynak-

28 — E. Chavannes, *aymı eser*, 142.

29 — Ordunun miktarı, Çin kaynaklarında (Chavannes, *aymı eser*, 143; Liu En-Lin, *aymı makale*, 418) 20-70 bin arasında, İslâm kaynaklarında da 100 bin olarak verilmektedir. Liu En-Lin Çin ordusunun 70 bin kişi olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır.

30 — E. Chavannes, *aymı eser*, 142 vd.; Liu En-Lin, *aymı makale*, 416.

larca ifade edilmektedir. Bu durumda Karluklar'ın Çinliler ile birlik olması ve onlara ihanet etmeleri bahis mevzuu olamaz. Ancak Çin ve Arab kuvvetlerinin savaşa tutuşmalarından sonra, Karluklar'ın arkadan Çin birliklerine taarruz ettikleri ve bu sebeple hiyanetle suçlanmaları düşünülebilir.

Temmuz 751 tarihinde Talas şehri yakınında Çin ve Arab birlikleri arasında başlıyan savaş beş gün devam etmiştir. Muhtemelen savaşın sonuncu günü Karluklar arkadan Çin birliklerine taarruz etmişlerdir. İki ateş arasında kalan Çin ordusunun büyük bir kısmı savaş meydanında can vermiştir. Kao Sien tche az bir kuvvetle canını zor kurtarmıştır. 20 bin kadar da esir alınmıştır³¹.

Sonuç

Talas savaşı Türk, İslâm ve dünya tarihi bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Bu savaş, umumiyetle basit bir meydan muharebesi olarak mütalâa edilmiş ve neticeleri üzerinde fazla durulmamıştır. Savaşın neticelerini şöylece sıralayabiliriz :

a) Çin, Hunlar'dan itibaren her fırsatta Türkistan'a nüfûz ederek Türkler üzerinde hâkimiyet kurma siyasetini takip etmekte idi. Bu emelini tahakkuk ettirebilmesi, Türkler'in siyasî ve askerî güçlerine bağlı bulunuyordu. Türkler ile Çinliler arasındaki mücadeleler asırlar boyunca devam etmiştir. VIII. asrın ortalarına doğru Çin imparatorunun, ananevî siyasetlerinin bir devamı olan Batı Türkistan'a karşı giriştiği askerî harekât, 751 yılında feci bir hezimetle son bulmuştur. Bu tarih, Çin'in Batı Türkistan üzerindeki siyasî emellerinden ebediyen vazgeçmek zorunda kalmasının başlangıcıdır. Bunda Talas hezimetinin yanısıra muhtelif sebepler varsa da, millî tarihimiz bakımından önemli olan husus artık Batı Türkistan için Çin tehlikesinin mevzubahs olmamasıdır.

b) Savaşa takaddüm eden yıllarda Batı Türkistan'da siyasî bakımdan sarsılan Türk nüfûzu, Talas muharebesini müteakip yeniden kurulmuştur. Savaşın Çin aleyhine neticelenmesinde hiç şüphesiz önemli rol oynamış olan Karluklar, Göktürk ve Türgiş devletlerinin yıkılması üzerine bölgenin en kuvvetli unsuru olarak Türk birliğini yeniden tesis etmek için harekete geçmişlerdir. Bu Türk boyu Arablar ile birleşerek Çin tehlikesini bertaraf ettikten kısa bir zaman sonra dahilî teşkilâtlanmalarını da ikmal ederek 766 yı-

31 — E. Chavannes, *aynı eser*, 143, 297; Liu En-Lin, *aynı makale*, 216 vd.; Makdisî, *aynı eser*, VI, 74; İbn el-Esîr, *aynı eser*, V, 449.

lında müstakil bir devlet kurdular. Şu hususu bilhassa belirtelim ki, Karluklar'ın savaştan önce, savaş esnasında ve savaştan sonra takip ettikleri siyasetin, bir tesadüf eseri olmayıp, kendi millî menfaatleri bakımından son derece iyi plânlanmış ve tatbik sahasına konmuş olmasıdır.

c) Sasanî devletinin yıkılmasından sonra birbirleriyle temasa geçen Türkler ile Arablar arasındaki münasebetler karşılıklı mücadeleler şeklinde başlamış ve yarım asırdan fazla bir süre aynı şekilde devam etmiştir. Bu sebeple İslâm dini Türkler arasında fazla rağbet görmemiştir. Talas savaşında bu iki rakibin Çin'e karşı birleşmesi Türk-Arab münasebetleri bakımından bir dönüm noktası olmuştur. Yarım asırdır devam eden kanlı mücadeleler, bu tarihten itibaren yerini sulhe ve dostça münasebetlere terketmiştir. Böylece, İslâm dini Türkler tarafından yavaş yavaş benimsenmeğe başlamıştır. Bir taraftan dostca münasebetlerin devam etmesi, diğer taraftan müslümanlığın Türkler arasında yayılması, kısa zaman sonra Abbasî devletinin başta askerî kadroları olmak üzere çeşitli idarî kadroların Türkler tarafından işgal edilmesi neticesini vermiştir. Türkler'in İslâm âlemine girmeleri ve İslâm dininin Türkler arasında yayılması Türk ve İslâm tarihi bakımından son derece önemli tarihi hadiselerdir. Kanaatimizce Talas savaşının en önemli neticesi bu olmalıdır.

d) Talas savaşı dünya kültür tarihi bakımından da büyük gelişmelere zemin hazırlamıştır. Çin'de keten ve kenevirde imal edilmekte olan kâğıt, bu savaş sırasında müslümanların eline esir düşen çinliler vasıtasıyla Çin'in dışında ilk defa Semerkand'da imal edilmeğe başlanmıştır³². I. asırdan itibaren Çin'de yapılan kâğıdın, Çin haricindeki ülkelerde bilinmediği zamanlarda yazı malzemesi olarak Mısır'da aynı adı taşıyan bir bitkiden imal edilen Papirüs ile hayvan derisinden yapılan Parşömen kullanılmakta idi. İslâm dünyasında ise ilk zamanlar daha ziyade Papirüs, Abbasiler'den itibaren de Parşömen kullanılıyordu. Halife Hârûn el-Reşîd'in veziri Ca'fer b. Yahya el-Bermekî 178 (794-795) yılında, muhtemelen bu sıralarda Horasan valisi olan kardeşi Fazl'ın teşviki ile Bağdad'da bir kâğıt imalâthane-

32 — Sa'âlebî, Ebû Abdülmelik b. Muhammed, *Letâîf el-Ma'ârif*, nşr. İbrahim el-Abyarî ve Hasan Kâmil el-Sayrafî, 1960, s. 218. Sa'âlebî'nin vermiş olduğu bu bilgi hemen bütün modern müelliflerce benimsenerek kâğıdın, Talas savaşından hemen sonra Semerkand'da imaline başlandığı kabul edilmiştir. Bu hususta bkz. Cl. Huart, *Kâğıt* mad. İ.A., Barthold, *aynı eser*, 196; E. Chavannes, *aynı eser*, 297; Köprülü-zâde Mehmed Fuad, *Türkiye Tarihi*, İstanbul 1923, s. 74; Maurice Lombard, *L'Islam dans sa Première Grandeur*, Paris 1971, s. 191.

si kurmuştur. Bunu Mısır'da kurulan imalâthaneler takip etmiştir. IX. asrın başlarından itibaren, İspanya'dan Hindistan'a kadar bütün İslâm ülkelerinde kâğıt yapımına başlandı. X. asırdan sonra Papirüs ve Parşömen üzerine yazılı vesikalara tesadüf edilmemektedir. Kâğıt Avrupa'ya Sicilya ve İspanya'dan ihraç yoluyla girmiş ve XIII. asırdan itibaren de Avrupa'da imalâtına başlanmıştır³³.

---

33 — Cl. Huart, *Kâğıt* mad.; Maurice Lombard, *aynı eser*, 190 vd.